

Els càlats ibèrics, una forma ceràmica tardana (segles III-I aC) lligada a l'aristocràcia? Els exemples de Fontscaldes i el Vilar

David Camuña Pardo

Paraules clau: ceràmica ibèrica, aristocràcia, Fontscaldes, el Vilar, Cessetània.

Resum: Els càlats són una forma ceràmica molt característica del període ibèric final (segles III-I aC), presents a la pràctica totalitat dels jaciments cessedans d'aquesta època, però sobre la qual encara existeixen molts interrogants. S'han realitzat diversos treballs de catalogació d'aquesta forma, però encara es desconeix quina en seria la utilitat, si era un element lligat a l'aristocràcia o si tenia alguna simbologia ritual. Tanmateix, l'estudi dels contextos arqueològics en què apareixen aquestes peces en els diferents jaciments on són presents podria ajudar-nos a resoldre aquestes incògnites. Aquesta és la intenció del treball que presentem a continuació.

Abstract: *Càlats were a very characteristic ceramic shape in the final Iberian period final (III–I centuries b.C.). They could be found in every site in the area at that time, although still nowadays many questions haven't been solved. A few cataloguing projects have been carried out, but its exact use, link with aristocracy, or ritual symbology are still unknown. However, the study of the archaeological context when these shapes appeared could help us solve the mystery. This is the main reason for the project that follows.*

Introducció

Aquest treball se centra en una forma molt característica de la producció ceràmica ibèrica tardana: el càlat. Malgrat que és prou coneguda pels arqueòlegs i tenir presència en gairebé tots els jaciments de l'ibèric final, es tracta d'una forma poc estudiada encara, que podria aportar-nos dades molt interessants sobre molts aspectes de la cultura ibèrica. Així, doncs, pretenem oferir quatre pinzellades sobre quina podria haver estat la seva utilitat, a través dels exemplars recuperats en dos jaciments de gran rellevància històrica de l'Alt Camp: el forn iberoromà de Fontscaldes i el nucli ibèric del Vilar de Valls.

El fet de limitar l'estudi a aquests dos jaciments es deu a la manca d'informació relativa a altres jaciments de l'Alt Camp, ja que molts només han estat documentats mitjançant prospeccions o bé es troben en ple procés d'excavació (és el cas de la granja ibèrica recentment descoberta a Nulles, molt a prop de Valls) (icac.cat). Per la tipologia d'aquest treball, el jaciment que més ens interessa és, sens dubte, el del Vilar. Tanmateix, per la seva importància, no podem obviar el jaciment de Fontscaldes, així que també el tractarem aquí.

El mètode de treball que hem seguit ha estat, bàsicament, l'estudi dels contextos del període ibèric final d'ambdós jaciments amb presència de càlats, juntament amb la comparació d'aquests amb contextos d'iguals característiques d'altres jaciments de la Cessetania. En el cas de Fontscaldes, atès que no hi ha cap altre jaciment de les mateixes característiques a tot el territori català, ha estat impossible fer aquesta comparació. Quant al Vilar, es van comparar els resultats obtinguts en aquest assentament amb jaciments de tot tipus —nuclis de poblament rural dispers, ciutadelles i aldees fortificades i ciutats de segon i de primer ordre— per tal de tenir un espectre de resultats el més ampli possible, que donés veracitat a les nostres conclusions. La principal font d'informació per a l'estudi dels contextos citats van ser les memòries d'excavació dipositades al Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya.

Per tal de mostrar més clarament els resultats obtinguts de l'estudi d'aquests contextos, s'han inclòs al treball tota una sèrie de taules que mostren la relació entre els càlats i la resta de ceràmica recuperada en cadascun dels jaciments estudiats. En aquest sentit, la manca d'algunes memòries d'excavació i la poca claredat de la gran majoria de les que s'han pogut consultar ens han impossibilitat presentar unes taules més completes —com veurem més endavant. Tanmateix, el que més ens interessa és conèixer el NEI de càlats.

Els càlats

Abans d'endinsar-nos en matèria, però, volem explicar les característiques més notables dels càlats ibèrics, per tal que hom pugui fer-se una idea ràpida de com són aquestes peces de ceràmica.

Comunament, els càlats (paraula derivada del grec *kalathos*—*kalathoi* en plural—) són coneguts com a «barrets de copa». Això és degut al fet que per sota d'un llavi més o menys pla —alguns càlats presenten una vora plana, mentre que en d'altres aquesta tendeix a inclinar-se cap a l'interior— s'estén una paret vertical més o menys recta —n'hi ha que tenen forma troncocònica— que atorga a aquestes peces una clara forma cilíndrica, la qual, invertida, s'assimila a la d'un barret de copa (figura 1).

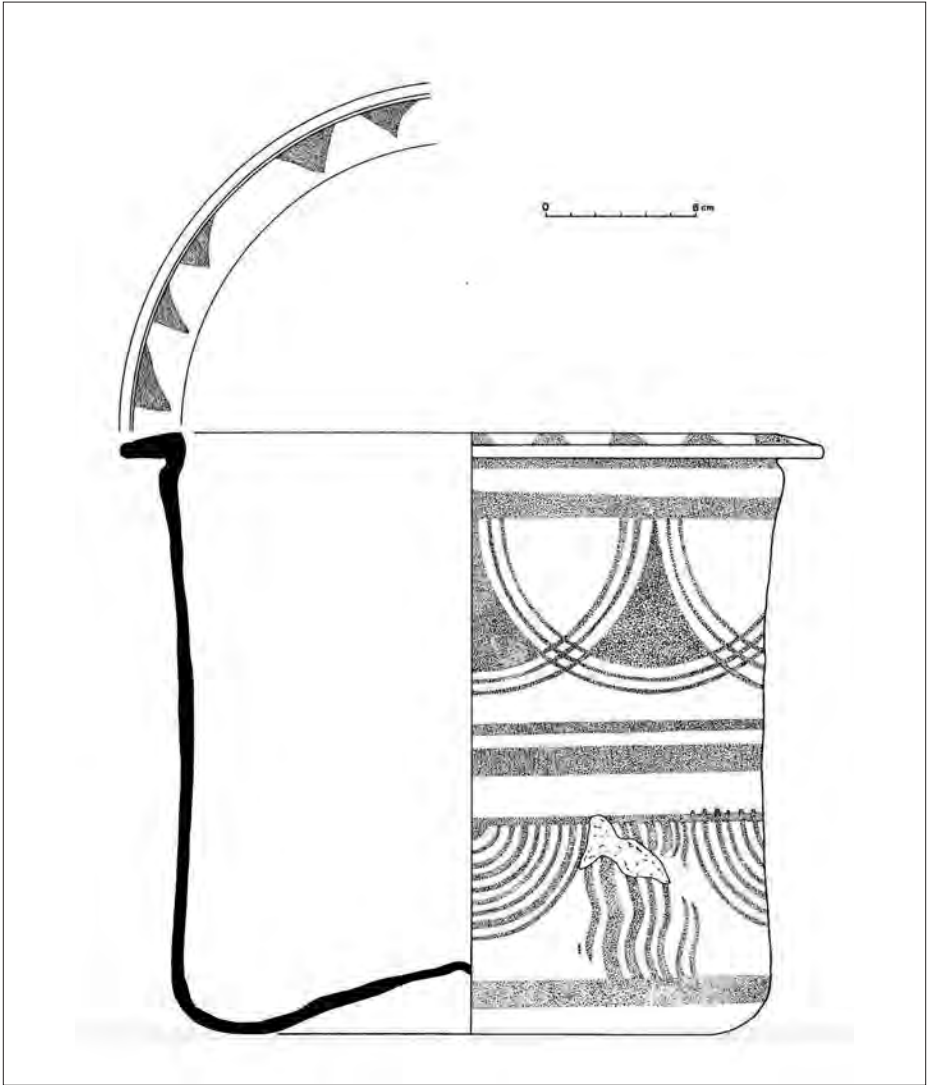

Figura 1. Dibuix d'un càlat sencer, localitzat al jaciment d'Alorda Park – les Toixoneres. Imatge extreta de Sanmartí i Santacana, 1992, pàg. 181, fig. 99.

*Figura 2. Detall de la nansa d'un càlat.
Autor de la foto: David Camuña Pardo.*

Una altra característica força peculiar d'aquests recipients ceràmics és el fet que les nanses, quan en duen, responen a una mera intenció decorativa, no pas a una finalitat funcional, ja que estan col·locades sempre en posició horitzontal, i no són útils per subjectar la peça (figura 2). Tal com va fer constar Maria Josep Conde (1990, 233), l'existència o no de nansa en els càlats, així com el tipus utilitzat, varia en funció de l'esquema decoratiu.

És curiós, també, el fet que hi hagi càlats de grandàries molt diverses, de manera que podem trobar peces de grans dimensions (més de 30 cm d'alçada i de diàmetre màxim de la vora) i vasos de mides força reduïdes (10 o menys cm d'alçada i menys de 15 cm de diàmetre), passant per càlats d'una grandària intermèdia (sobre els 20 cm d'alçada i els 25 de diàmetre, de mitjana).

D'altra banda, és freqüent que els càlats —produïts a torn i amb una tècnica oxidant— duguin decoracions pintades. Aquesta decoració, feta generalment amb pigments de tons vermellosos (entre els quals predominen les tonalitats vinoses), pot presentar temes diversos, que van des dels geomètrics fins als zoomorfs, tot passant pels vegetals (és possible trobar més d'un d'aquests motius decoratius en un mateix càlat).

No volem tancar aquesta descripció general sense dir que es tracta d'una producció present al llarg de tota la costa mediterrània de la península Ibèrica. S'han trobat càlats també a França, a Itàlia i, fins i tot, al nord d'Àfrica. Així, doncs, podem dir que es tracta d'una forma present a bona part de la costa de la Mediterrània

occidental, des del sud-est de la península Ibèrica fins al centre d'Itàlia, passant pel sud de França. D'aquesta manera, seria molt interessant la realització d'un futur estudi que donés a conèixer els tipus d'argiles emprades per produir els càlats, ja que això ens permetria conèixer la seva procedència i aportar informació sobre el seu comerç dins i fora dels territoris ibèrics.

Estat actual de la investigació

Val a dir que el nostre no és el primer ni l'únic treball realitzat sobre aquesta peça. Ja sigui de manera directa —tractant el càlat com a objecte principal d'estudi— o indirecta —dins d'un estudi més ampli sobre la ceràmica ibèrica—, autors com Maria Josep Conde i Berdós (Conde 1990; 1992), Àngel Lafuente Revuelto (Lafuente 1989), Consuelo Mata Parreño i Helena Bonet Rosado (Mata i Bonet 1992; Bonet i Mata 2008) i Samuel Burguete i Recasens (Burguete 2004; 2012a; 2012b) han dut a terme treballs que tenien el càlat com a objecte d'estudi o com un dels objectes d'estudi. Tots aquests treballs, però, posen l'èmfasi en la catalogació i descripció estilística dels càlats, i no tracten qüestions com la seva funcionalitat, tema que volem abordar nosaltres.

D'altra banda, tot i que podria ser que la diferència tipològica ens ajudés a comprendre la funcionalitat d'aquests recipients de ceràmica, aquesta diferència no explica qüestions com ara si aquests eren elements de prestigi, si s'empraven en pràctiques culturals o si simplement s'utilitzaven amb finalitat d'emmagatzematge, i, en aquest darrer cas, quin n'era el contingut. Tampoc explica com alguns d'aquests càlats produïts a la península Ibèrica van acabar fora d'aquest territori, en llocs com el sud de França o el centre d'Itàlia.

Fontscaldes i el Vilar dins del territori cessedà

Els jaciments de Fontscaldes i del Vilar es troben emplaçats al bell mig de la Cessedània, el territori ibèric ubicat entre el coll de Balaguer, al sud, i el massís del Garraf, al nord, i que quedaria delimitat per l'interior per les elevacions de la serralada Prelitoral, de manera que les muntanyes de Prades i les serres de l'Argentera i de Llaberia constituïrien la frontera natural del territori cessedà en aquest punt (Prevosti 2010). Les serres de Montserrat, d'Ancosa, de la Bufaganya i de Miramar quedarien dins dels límits de la Cessedània, i deixarien, per tant, el Penedès, el Garraf i el curs baix del Gaià dins d'aquest territori.

Quant al marc cronològic de l'estudi, aquest se situa, *grosso modo*, entre els segles III i I aC. El segle III aC significa el moment inicial de la producció dels càlats cessedans, mentre que els segles II i I aC suposen el moment àlgid d'aquesta producció i de la seva distribució, la qual cosa és deguda a la posada en marxa del nou sistema econòmic implantat pels romans. Això fa que el càlat sigui una de les formes més característiques del període de l'ibèric final, però amb la peculiaritat d'experi-

mentar el moment àlgid de producció i difusió sota un sistema econòmic que s'està romanitzant (Conde 1990; Mata i Bonet 1992; López i Prevosti 2010; Díaz 2012).

Seguint l'esquema acceptat majoritàriament, la Cessetània hauria estat organitzada en aquests moments a l'entorn d'una ciutat de primer ordre, el nucli ibèric de Tarragona (Tarragona, Tarragonès), que exerciria la funció de capital del territori,¹ i de la qual dependrien les ciutats de segon ordre, que controlarien, alhora, les ciutadelles i aldees fortificades i els nuclis de poblament rural dispers (figura 3) (Asensio *et al.* 1998; 2001a; Sanmartí 2001, 2004; Ruiz de Arbulo 2002; Ruiz i Sanmartí 2003; Sanmartí i Santacana 2005; Ros 2005; Belarte i Sanmartí 2007).

Les ciutats de segon ordre haurien estat quatre: el Vilar (Valls, Alt Camp), les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès), Olèrdola (Sant Miquel d'Olèrdola, Alt Penedès) i Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf) (Fabra i Burguete 1986; López i Fierro 1988; López *et al.* 1992; Molist 1999; 2008; Bosch *et al.* 2003b; Cela *et al.* 2003; Guitart *et al.* 2003; Fabra *et al.* 2008).

Aquests nuclis assumirien la funció de control del poder local, de manera que cadascun hauria exercit de cap d'una unitat territorial i hauria controlat tot un seguit d'assentaments amb funcions diverses: establiments camperols, nuclis d'activitats econòmiques especialitzades i ciutadelles.

Aquest model de poblament tan jerarquitzat s'hauria començat a constituir a partir del segle V aC, però es va veure alterat amb la presència romana a la península Ibèrica. La Cessetània va quedar sota domini romà cap al 200 aC, moment a partir del qual es començaren a abandonar tota una sèrie d'assentaments tot i que d'altres perduraren fins a finals del segle II o principis del segle I aC.

Aquest fet denota una nova distribució del poblament que es caracteritzarà per la presència d'uns nuclis de poder força centralitzats que dominaran territoris amplis, amb hàbitats camperols de poblament dispers, i estaran controlats, alhora, per guarnicions militars romanes. S'anirà configurant, així, un esquema de poblament de tipus romà.

D'altra banda, val a dir que el sistema econòmic ibèric perdurarà durant tot el segle II aC (Asensio *et al.* 1998; 2001a; Sanmartí 2001, 2004; Ros 2003-2004; 2005; Belarte i Sanmartí 2007; López i Prevosti 2010; Prevosti 2010).

Fontscaldes

El jaciment arqueològic de Fontscaldes representa l'únic exemple de centre productor de ceràmica de la Cessetània d'aquesta època conegut fins ara, i s'ha constatat que durant un temps va funcionar com a centre productor de càlats —sense que això impliqui que aquesta fos l'única forma ceràmica que es produís al forn durant aquest

¹ Alguns investigadors posen en dubte la identificació del nucli ibèric localitzat a Tarragona com l'antiga capital de la Cessetània (Macias *et al.* 2007). Mentre no es desmenteixi, nosaltres seguirem l'esquema acceptat majoritàriament.

Figura 3. Mapa de tots els jaciments citats en aquest treball.

període (Lafuente 1989; Solé 1996; 1997; Fabra et al. 2003; Fabra i Solé 2004; Fabra et al. 2008; Burguete 2004, 2012a, 2012b). Es troba ubicat a 5 quilòmetres al nord / nord-oest de la ciutat de Valls, al paratge conegut com la Coma, a uns 400 metres sobre el nivell del mar (en endavant, msnm). Aquesta ubicació, en els darrers estreps de la serralada Prelitoral, situa el jaciment en un emplaçament privilegiat pel que fa als recursos naturals, cosa que el converteix en un lloc propici per a l'establiment d'un centre productor de ceràmica.

A diferència del que s'havia cregut inicialment, el forn localitzat a la Coma és d'època romana republicana, destinat a la producció de materials constructius romans, i no pas destinat a la producció de ceràmica ibèrica pintada (Colomines 1923; Lafuente 1989; Solé 1996). Cal emmarcar-ne el funcionament en un període cronològic que va des de principis del segle II aC fins a poc més enllà dels inicis del segle I aC. Com hem vist, ens trobem en un moment històric que es correspon amb la implantació d'uns nous paràmetres productius al territori ibèric del nord-est peninsular per part de l'administració romana.

Tanmateix, els diversos testers² apareguts al jaciment de Fontscaldes, plens de ceràmica ibèrica defectuosa, així com la seva localització, permeten pensar —com avançàvem a l'inici d'aquest apartat— que a més del forn romà hi hauria d'haver hagut també un o diversos forns destinats a produir ceràmica ibèrica (Solé 1996; 1997; Fabra i Solé 2004; Burguete 2004, 2012a).

² Els testers són conjunts d'acumulacions de ceràmica defectuosa, mal cuita i abonyegada, que fou abocada en cavitats, clots excavats a terra i desnivells naturals.

El jaciment està format per tot un seguit d'estructures, repartides entre les partides de la Coma, del Serral i de la Fonteta, relacionades amb la producció de ceràmica. Aquestes estructures corresponen al ja esmentat forn i a dos àmbits dedicats al procés de decantació d'argiles i elaboració i assecament de ceràmica (partida de la Coma), així com nou testers repartits entre les diverses partides. Es van identificar també diverses zones d'extracció d'argiles per a l'abastament del taller. Fontscaldes fou una àrea industrial de grans proporcions, encara que no s'hagin localitzat les suposades estructures fornàcies ibèriques (Solé 1996; 1997; Fabra i Solé 2004; Burguete 2004, 2012a).

Malauradament, una gran quantitat de la ceràmica trobada a Fontscaldes no ha arribat fins als nostres dies en les condicions necessàries per ser estudiada, o directament no ha arribat, la qual cosa ens impedeix conèixer la quantitat total de càlats localitzats al jaciment. Per aquest motiu, només comptem amb les quantificacions relatives als materials del tester K, l'últim a ser descobert (Fabra i Solé 2004; Burguete 2004, 2012a, 2012b). Tanmateix, com veurem més endavant, els resultats obtinguts de l'estudi dels materials d'aquest tester ens aporten informació molt útil per al nostre treball.

El Vilar

Per la seva banda, el jaciment ibèric del Vilar (Valls, Alt Camp) se situa a la part superior d'un petit turó d'uns 230 msnm, a l'extrem nord-est de la ciutat de Valls. Aquesta elevació, que forma part de la ciutat moderna, està flanquejada per dos barrancs que s'uneixen poc després de superar-la, la qual cosa fa que esdevingui un punt estratègic de primer nivell en el control del territori i de l'eix de comunicació entre el Camp de Tarragona i les planes de l'interior (Fabra i Burguete 1984; Fabra *et al.* 2003; Fabra *et al.* 2008).

L'arrasament sofert per les restes arqueològiques del nucli ibèric i la manca d'excavacions en extensió fan difícil explicar l'evolució històrica del Vilar (Fabra *et al.* 2008), que, com avançàvem abans, seria un d'aquells nuclis de segon ordre des dels quals les elits locals controlarien l'explotació econòmica del territori circumdant i els nuclis productors, com sembla demostrar la quantitat de petits nuclis establerts al voltant d'aquest, entre els quals cal esmentar el jaciment de Rabassats, a Nulles (Alt Camp). Aquesta posició del Vilar dins de la piràmide en què estaven organitzats els nuclis ibèrics cassetans no és irrellevant, com veurem més endavant.

D'altra banda, tot i que és difícil datar amb precisió el moment inicial d'aquest establiment, podem remuntar-lo fins al segle IV aC. Quant al seu final, el potent nivell de cendres aparegut al jaciment ha permès documentar un incendi que afectà tot el nucli, que hauria sofert una destrucció violenta, entre finals del segle III i principis del segle II aC, fet que s'ha posat en relació amb la Segona Guerra Púnica o amb les posteriors campanyes repressives de Cató (195 aC) (Fabra *et al.* 2008).

La manca de dades ens impossibilita descriure les característiques del Vilar. Tanmateix, la dispersió de les restes localitzades sembla indicar que hauria tingut

una extensió considerable, d'entre 4 i 6 ha, de manera que hauria aglomerat una quantitat considerable de població, com correspondria a un nucli de segon ordre.

La localització de nombroses sitges reafirma aquesta hipòtesi, ja que indica una acumulació d'excedents agrícoles i la redistribució corresponent (Fabra *et al.* 2008).

Per desgràcia, el caràcter d'urgència dels treballs arqueològics efectuats al jaciment ha impossibilitat en moltes ocasions un estudi profund de les restes arqueològiques aparegudes, especialment les arquitectòniques, la qual cosa no ens permet conèixer amb claredat la funció dels espais on van ser trobats els còlats (només en alguns pocs casos es pot apuntar la funcionalitat dels espais esmentats).

Resultats

ELS CÀLATS DE FONTSCALDES

La gran quantitat de còlats trobada en un sol dels 9 testers localitzats a Fontscaldes indica, sens dubte, que aquest complex va ser un centre productor d'aquesta forma —entre d'altres, ja que els còlats només representen una part del total de ceràmica recollida— des dels quals distribuï, molt probablement, per tot el territori cessedà —i fora d'aquest (Lafuente 1989; Conde 1990).

D'altra banda, la gran quantitat de còlats recuperada als testers de Fontscaldes podria ser indicativa de l'augment productiu esdevingut sota domini romà, la qual cosa significaria una evidència que els mètodes implantats per l'administració romana en l'àmbit econòmic van incrementar notablement la productivitat agropecuària en el territori conquerit (Ros 2005).

En la taula 1 es poden veure les dades relatives a la ceràmica que va ser recuperada del tester K, amb la quantitat estimada de còlats, en relació amb el total de fragments recollits.

Val a dir que tot i que els aproximadament 20.000 fragments que s'hi van recollir no són el total de ceràmica llençada en aquest abocador, signifiquen una part proporcional i representativa del tester (Burguete 2004, 2012a, 2012b).

Categoria	NTF	NEI	Forma
Còlats	1.643	134	-
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-
Total ceràmica ibèrica	-	-	-
Total ceràmica	≈20.000	-	-

Taula 1. La ceràmica del tester K de Fontscaldes.

Els càlats del Vilar

Si bé no disposem de la memòria d'excavació relativa a la primera intervenció efectuada al jaciment per l'IEC, com tampoc de l'elaborada l'any 1983 —que mai va ser lliurada al Servei d'Arqueologia—, hem pogut consultar les memòries de la resta d'intervencions.

Hem pogut constatar que, generalment, els càlats apareixen envoltats de fragments corresponents a formes de ceràmica de cuina, vaixel·la fina i recipients d'emmagatzematge, com ara grans contenidors, urnes, àmfores, tenalles, gerres, cassoles, olles, bols, plats, pàteres, tapadores, vasos, copes, morters, flascons, ampolletes,³ kylikes i, fins i tot, una escudella (Vergès 1999; Benet i Pociña 2004; Adserias et al 2005; Benet et al. 2011; Vilalta 2008).

Malgrat que només en alguns casos es pot dir amb certa certesa que els materials recuperats es trobaven dins d'estructures atribuïbles a espais d'hàbitat, pels conjunts ceràmics recuperats podríem fer extensiva aquesta hipòtesi a la gran majoria de contextos (exceptuant els càlats que van ser recuperats a l'interior d'una sitja i d'un possible abocador) (Vergès 1999; Benet i Pociña 2004; Adserias et al. 2005; Benet et al. 2011; Vilalta 2008).

Adjuntem a continuació la taula relativa als càlats recuperats al Vilar (taula 2). Com en la majoria de casos que veurem, només disposem de la informació relativa al NEI de càlats trobats al jaciment. Tanmateix, tot i no tenir la taula completa, és fàcil imaginar-se que, per la quantitat de càlats recuperats al Vilar, aquests suposarien una proporció molt minsa del total de ceràmica del jaciment.

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	27	23 vores; 3 bases
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-
Total ceràmica ibèrica	-	-	-
Total ceràmica	-	-	-

Taula 2. La ceràmica del Vilar (finals segle III aC).

³Tot i que els flascons i les ampolletes es podrien haver utilitzat per contenir algun producte que no fos pròpiament alimentari, com perfums o unguents, tampoc se'n pot descartar la utilització com a recipients de líquids. El que sí que sembla clar és que serien elements presents en una casa ibèrica, fos quina fos la utilitat que tinguessin.

Discussió i comparació

L'estudi dels contextos arqueològics del Vilar amb presència de càlats ens ha permès constatar que aquests vasos apareixen sempre associats a atuells característics de la ceràmica de cuina ibèrica, la vaixel·la de taula i els recipients d'emmagatzematge, que serien presents en totes les cases ibèriques d'aquest moment —segles III-I aC. De fet, molts dels espais on es van localitzar càlats han estat identificats com a estances de cases o possibles estances de cases. El mateix succeeix a la resta de nuclis d'hàbitat amb els quals s'han comparat els resultats obtinguts al Vilar.

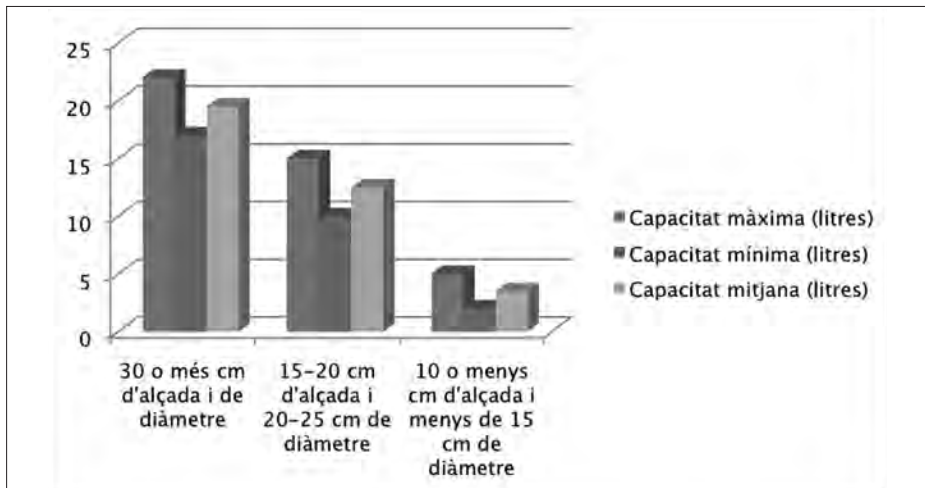
Aquest fet, juntament amb les seves característiques, ens permet incloure el càlat al grup dels elements d'emmagatzematge, tot i que, dins d'aquest, cal diferenciar els elements destinats a l'emmagatzematge en grans quantitats d'aquells recipients destinats a emmagatzemar el que es podria anomenar «reserva domèstica». Els càlats formarien part d'aquest segon grup: són contenidors, però de petites dimensions, si els comparem amb altres elements d'emmagatzematge com les àmfores, les tenalles o els grans contenidors.

En relació amb aquesta qüestió, cal descartar que els càlats fossin elements emprats per cuinar, ja que mai es troben cremats ni amb evidències de cap tipus d'haver estat en contacte amb el foc —excepte quan es veuen afectats per un incendi. A més, la seva relativa finor no els faria aptes per al contacte amb el foc. Sembla també improbable que haguessin fet les funcions de ceràmica de taula, per servir aliments, almenys en el cas dels exemplars més grans, atesa la dificultat que hauria comportat desplaçar-los, ja que la gran majoria no disposen de nanses (i, quan en tenen, són merament decoratives) i el seu volum hauria fet molt incòmode moure'ls estant plens a causa de l'elevat pes que haurien assolit, sobretot en el cas dels càlats més grans.

Sí que podrien haver complert aquesta funció els càlats més petits. Tanmateix, els que apareixen amb més freqüència als nuclis d'hàbitat són els de mida mitjana i gran, i, tot i que no es pot descartar aquest ús en els de menor grandària, és probable que aquestes diferències de mida responguessin a una qüestió de necessitat d'espai d'emmagatzematge per part de la família que els posseïa, en funció de la quantitat i del producte que haguessin d'emmagatzemar.

En aquest sentit, s'ha calculat⁴ que els càlats més grans (30 o més centímetres d'alçada i de diàmetre màxim de la vora) haurien tingut una capacitat aproximada d'uns 20 litres —una mica més, fins i tot, en alguns casos—; els de grandària mitjana (sobre els 15-20 centímetres d'alçada i els 20-25 de diàmetre, de mitjana) haurien estat entre 10 i 15 litres, i la capacitat dels més petits (10 o menys centímetres d'alçada i menys de 15 centímetres de diàmetre) hauria variat entre 2 litres —o menys— i 5 litres (Burguete 2004). Com es pot veure, hi havia una gran varietat de capacitats d'emmagatzematge segons les grandàries dels càlats (gràfic 1).

⁴Tot i que és un càlcul efectuat sobre la base dels càlats localitzats al tester K de Fontscaldes, es pot extrapolar a la resta de càlats.

Gràfic 1. Capacitats, en litres, dels còlats segons les diferents grandàries.

També hem pogut constatar la presència de còlats en tots els assentaments utilitzats en l'estudi, independentment de les seves característiques, la qual cosa ens permet relacionar aquests vasos amb alguna de les activitats econòmiques o quotidianes que es durien a terme a l'interior dels nuclis d'hàbitat o a les proximitats d'aquests. El fet que els còlats apareguin a l'interior dels assentaments podria significar que el seu contingut es consumís als nuclis d'hàbitat.

Aquestes qüestions que acabem de veure, i especialment el fet que apareguin còlats en tots els nuclis d'hàbitat estudiats, ens permeten pensar que bé podrien haver contingut algun producte alimentari present a tot el territori cerssetà.

En aquest sentit, cal destacar l'aparició de còlats a Mas d'en Gual i al Turó de la Font de la Canya (Asensio *et al.* 1999, 2005), ja que, tot i que els còlats recuperats en aquests dos jaciments van aparèixer a l'interior de sitges, formant part del conjunt de materials que s'empraren per tal d'amortitzar-les, la seva presència aquí és significativa, ja que estem parlant de dos nuclis d'activitats econòmiques especialitzades. Això ens permet posar èmfasi en el fet que el producte que contindrien els còlats hauria estat present a tota la Cerssetània.

Tanmateix, malgrat aparèixer en tots els nuclis d'hàbitat de l'ibèric final o d'època iberoromana, els còlats representen una part molt petita del total de la ceràmica recuperada en aquests jaciments —com es pot deduir observant les taules 3 a 11. Aquest fet ens podria estar indicant que el producte que contenien, si bé era important dins de la dieta ibèrica, potser no estava a l'abast de tothom o era un bé escàs, la qual cosa també podria atorgar-li certa exclusivitat. Respecte a això, val a dir que no apareixen còlats en tots els espais identificats com a domèstics en els diferents jaciments estudiats.

Cal pensar que si els càlats fossin presents en totes les cases ibèriques, se'n trobarien molts més, sobretot als assentaments més grans, aquells que haurien acumulat una major quantitat de població. Tanmateix, la quantitat de càlats trobats als principals nuclis cessenans és, com a la resta de jaciments, força reduïda, especialment si comparem aquests vasos amb altres recipients d'emmagatzematge com ara les àmfores (taules 3 a 5).

Per tal d'il·lustrar gràficament aquest fet, hem fet una comparació de les dades obtingudes al Vilar amb els principals jaciments cessenans: la ciutat de primer ordre de Tarragona (Tarragona, Tarragonès); els nuclis de segon ordre de les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès), Olèrdola (Sant Miquel d'Olèrdola, Alt Penedès) i Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf); i la ciutat d'Alorda Park – les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès). Els contextos utilitzats per dur a terme la comparació van ser també aquells de l'ibèric final amb presència de càlats.

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	8	-
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-
Total ceràmica ibèrica	-	-	-
Total ceràmica	-	-	-

Taula 3. La ceràmica de les Masies de Sant Miquel.

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	54	22	16 vores; 3 bases
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-
Total ceràmica ibèrica	-	-	-
Total ceràmica	-	-	-

Taula 4. La ceràmica d'Olèrdola (segles II-I aC).

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	23	-
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-
Total ceràmica ibèrica	-	-	-
Total ceràmica	-	-	-

Taula 5. La ceràmica de Darró (segles II-I aC).

Com podem veure —tot i l'escassetesa d'informació—, els càlats també representarien una part molt petita del total de ceràmica dels altres nuclis de segon ordre. Si comparem aquests resultats amb els dels nuclis de poblament rural dispers o d'activitats econòmiques especialitzades com Santa Anna, les Guàrdies, Mas d'en Gual i el Turó de la Font de la Canya, aquesta diferència és encara més gran (taules 6 a 9).

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	17	11 vores; 6 bases
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-
Total ceràmica ibèrica	2.821	-	-
Total ceràmica	2.939	-	-

Taula 6. La ceràmica de Santa Anna (segles II-I aC).

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	19	19 vores
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-

Categoria	NTF	NEI	Forma
Total ceràmica ibèrica	-	-	-
Total ceràmica	70.233	5.974	-

Taula 7. La ceràmica de les Guàrdies.

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	3	3 vores
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	2.436	48	-
Total ceràmica ibèrica	2.766	127	-
Total ceràmica	2.901	137	-

Taula 8a. La ceràmica de Mas d'en Gual (finals segle III aC).

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	4	4 vores
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	639	32	-
Total ceràmica ibèrica	723	73	-
Total ceràmica	875	103	-

Taula 8b. La ceràmica de Mas d'en Gual (segles II-I aC).

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	I	I	I base
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	792	19	-
Total ceràmica ibèrica	1.617	83	-
Total ceràmica	1.660	87	-

Taula 9. La ceràmica del Turó de la Font de la Canya (finals segle III aC).

Significa això que el contingut dels càlats era un producte al qual només tenien accés les principals famílies de la societat ibèrica? En aquest sentit, cal destacar la gran quantitat de càlats recuperats al jaciment d'Alorda Park – les Toixoneres, en relació amb la resta de jaciments (tot i que, com és habitual, aquí també representen una proporció molt petita del total de ceràmica recuperada) (taula 10), la qual cosa no és casual, ja que ens trobem en una ciutadella militar, un àmbit de residència de les elits guerreres i aristocràtiques locals. Això, juntament amb la gran quantitat de càlats trobats a l'assentament ibèric de Tarragona (taula 11), el nucli principal del territori cessedà, i aquell on haurien residit segurament les principals famílies de la societat ibèrica cessedana, ens permet apuntar al contingut dels càlats com un producte important dins de la dieta ibèrica, però al qual no tothom tindria accés; un producte relacionat amb les elits.

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	68	2 perfils complets; 66 vores
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	2.352	470	-
Total ceràmica ibèrica	43.303	1.442	-
Total ceràmica	47.686	1.769	-

Taula 10. La ceràmica d'Alorda Park o les Toixoneres (finals segle III aC).

Categoria	NTF	NEI	Forma
Càlats	-	197	-
Total ceràmica comuna ibèrica oxidada	-	-	-
Total ceràmica ibèrica	-	785	-
Total ceràmica	-	1.932	-

Taula 11. La ceràmica del nucli ibèric de Tarragona (segles II-I aC).

Conclusions

Els resultats obtinguts de l'estudi dels càlats de Fontscaldes i, sobretot, dels contextos amb presència de càlats del nucli ibèric del Vilar, així com la comparació d'aquests amb els contextos de les mateixes característiques dels jaciments citats abans, ens han permès arribar a unes conclusions força interessants.

Si bé no podem afirmar quin seria el producte que contindrien els càlats, com hem pogut veure, tot sembla indicar que seria un producte alimentari de certa importància dins de la dieta ibèrica, possiblement un bé escàs o a l'abast, només, d'un grup reduït de persones, amb tota probabilitat, l'aristocràcia ibèrica, aquells membres de la societat que haurien tingut un poder adquisitiu més gran.

En relació amb això, hem pogut constatar que els càlats es comporten d'una manera semblant a com ho fan les importacions, és a dir, aquells assentaments on s'ha recuperat una major quantitat de ceràmica importada són, alhora, els jaciments on s'han recuperat més càlats. Els nuclis d'hàbitat on apareixen més càlats són els de primer i segon ordre (juntament amb la ciutadella d'Alorda Park), on residiria una major quantitat de membres de les elits socials ibèriques. Aquest comportament similar al de les importacions fa que sigui inevitable posar èmfasi en la relació entre els càlats i l'aristocràcia.

En aquest sentit, s'ha comprovat, com veiem reflectit a les taules anteriors, que el nombre de càlats recuperats en els diferents jaciments de segon ordre —grup en el qual s'inclou el Vilar de Valls— no oscil·la gaire: 22 a Olèrdola, 23 a Darró, 27 al Vilar i 8 a les Masies de Sant Miquel (cal tenir en compte que les intervencions arqueològiques efectuades en aquest últim jaciment han estat molt escasses i amb caràcter d'urgència).

Bibliografia

- ADSERIAS SANS, Maria; BURÉS i VILASECA, Lurdes; RAMON SARIÑENA, Ester (1995). «Excavacions arqueològiques al carrer Pere Martell de Tarragona. 1.000 anys d'evolució urbana (del segle V aC al V dC)». *Tribuna d'Arqueologia 1993-1994*, p. 75-86.
- ADSERIAS SANS, Maria; CARBONELL MUIÑOS, M. Carme; RAMON SARIÑENA, Ester; BENET ARQUÉ, Cristina (2005). *Memòria de les intervencions arqueològiques realitzades a l'exemple El Vilar (Valls, Alt Camp)*. Abril 2000 - Juny 2003. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- ARANEGUI GASCÓ, Carmen; PLA BALLESTER, Enrique (1981). «La cerámica ibérica». *La Baja Época de la Cultura Ibérica. Actas de la mesa redonda celebrada en conmemoración del décimo aniversario de la Asociación Española de Amigos de la Arqueología* (Madrid, 1979), p. 73-114. José Esteban Editor. Madrid.
- ASENSIO i VILARÓ, David (1999). *Alorda Park*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- ASENSIO i VILARÓ, David; BELARTE FRANCO, Carme; SANMARTÍ GREGO, Joan; SANTACANA MESTRE, Joan (1998). «Paisatges ibèrics: tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple». *Actes del Congrés Internacional: els Ibers, prínceps d'Occident*, Barcelona, p. 373-385.
- ASENSIO i VILARÓ, David; MORER DE LLORENS, Jordi; RIGO i JOVELLS, Antoni; SANMARTÍ GREGO, Joan (2001a). «Les formes d'organització social i econòmica a la Cossetània ibèrica: noves dades sobre l'evolució i tipologia dels assentaments entre els segles VI i II aC». Martín, A.; Plana, R. (coords.), *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental: actes de la taula rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig del 2000*, p. 183-202. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- ASENSIO i VILARÓ, David; MORER DE LLORENS, Jordi; POU i VALLÈS, Josep (2001b). *Assentament ibèric d'Alorda Park o les Toixoneres*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- ASENSIO i VILARÓ, David; CELA i ESPIN, Xabier; MORER DE LLORENS, Jordi (1999). *Memòria arqueològica de l'assentament protohistòric del turó de la Font de la Canya (Avinyonet del Penedès, Alt Penedès)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- ASENSIO i VILARÓ, David; JORNET, Rafel; LÓPEZ REYES, Dani; MORER DE LLORENS, Jordi (2005). «La troballa d'una màscara grotesca de terra cuita en el jaciment ibèric de Mas d'en Gual (el Vendrell, Baix Penedès)». *Fonaments, prehistòria i món antic als Països Catalans*, 12, p. 223-233.
- BATISTA i NOGUERA, Ricard; MOLIST i CAPELLA, Núria; BLASCO i ARASANZ, Mònica; BURJACHS CASAS, Francesc (1991). *Informe de la campanya d'excavacions al Conjunt Monu-*

- mental d'Olèrdola. Any 1990. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- BELARTE FRANCO, Carme; SANMARTÍ GREGO, Joan (2007). *De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental. Homenatge a Miquel Cura*. «Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell 25 al 27 de novembre de 2004)». Universitat de Barcelona. Barcelona.
- BENET ARQUÉ, Cristina; POCIÑA LÓPEZ, César Augusto (2004). *Memòria de la intervenció arqueològica al Vilar, C. Prat de la Riba i del Tren, passeig de l'Estació i plaça de l'Estació*. Valls (Alt Camp). Març-abril de 2004. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- BENET ARQUÉ, Cristina; GARCÍA NOGUERA, Montserrat; ROIG PÉREZ, Josep Francesc (2011). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al CEIP Eugeni d'Ors, plaça de l'Estació, núm. 2. Valls (Alt Camp)*. 10 a 28 d'abril de 2006 – 8 de maig a 30 de maig de 2006 – 22 de maig a 30 de juny de 2006. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- BONET ROSADO, Helena; MATA PARREÑO, Consuelo (2008). «Las cerámicas ibéricas. Estado de la cuestión». Bernal, D.; Ribera, A. (coords.), *Cerámicas hispanorromanas: un estado de la cuestión*, p. 147-170. Universitat de Cadis. Cadis.
- BOSCH ARGILAGÓS, Josep M.; MESTRES MERCADÉ, Josep; MOLIST i CAPELLA, Núria; SENABRE JUNCOSA, M. Rosa; SOCÍAS i TORNÉ, Joan (2000). «Olèrdola. Museu d'Arqueologia de Catalunya». *Memòria de les intervencions arqueològiques de 1996, 1998 i 1999*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- . (2003a). *Conjunt històric d'Olèrdola (Olèrdola, Alt Penedès). Memòria d'actuacions arqueològiques 2000-2001*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- BOSCH ARGILAGÓS, Josep M.; MESTRES MERCADÉ, Josep; MOLIST i CAPELLA, Núria; ROS MATEOS, Alejandro; SENABRE JUNCOSA, M. Rosa; SOCÍAS i TORNÉ, Joan (2003b). «Olèrdola i el seu territori en els segles II-I aC». Guitart, J.; Palet, J. M.; Prevosti, Marta (coords.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental: actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès, el Vendrell, del 8 al 10 de novembre del 2001*, p. 349-362. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- BURGUETE i RECASENS, Samuel (2004). «Els càlats de Fontscaldes I». *Quaderns de Vilaniu*, 45, p. 19-86.
- . 2012a. «Nous materials del tester K de Fontscaldes: la donació de Pere Barrabeig (I)». *Revista Cultura*, 736, p. 12-19.
- . 2012b. «Nous materials del tester K de Fontscaldes: la donació de Pere Barrabeig (II)». *Revista Cultura*, 737, p. 14-20.

- CARRASCO i DELGADO-AGUILERA, Pilar; PALLEJÀ VILASECA, Lluïsa; REVILLA CALVO, Víctor (1993). *Memòria de les excavacions del poblat ibèric de «Les Masies de Sant Miquel» (Banyeres del Penedès, Baix Penedès)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- CELA i ESPÍN, Xabier (1998). *Memòria de la intervenció arqueològica d'urgència realitzada al poblat ibèric de les Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès, Baix Penedès, Tarragona)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- CELA i ESPÍN, Xabier; ADSERIAS SANS, Maria; REVILLA CALVO, Víctor (2003). «El oppidum ibèric de Masies de Sant Miquel (Banyeres del Penedès)». Guitart, J.; Palet, J. M.; Prevosti, Marta (coords.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental: actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès, el Vendrell, del 8 al 10 de novembre del 2001*, p. 255-266. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- COLOMINES ROCA, Josep; PUIG i CADAVALCH, Josep (1923). «El forn ibèric de Fontscaldes. Comparacions i tècniques de cuita». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 6, p. 602-605.
- CONDE i BERDÓS, M. Josep (1990). *La producció ceràmica en el món ibèric: el kalathos, anàlisi i classificació*. Universitat de Barcelona [tesi doctoral inèdita].
- . (1992). «Una producció ceràmica característica del món ibèric tardà: el kalathos “barret de copa”». *Fonaments, prehistòria i món antic als Països Catalans*, 8, p. 117-169.
- DÍAZ GARCÍA, Moisés (2012). *Conjunts ceràmics dels segles II-I aC a Tarragona: producció, comerç i consum a la Tàrraco republicana*. Universitat Rovira i Virgili. Tarragona.
- FABRA SALVAT, M. Ester; BURGUETE i RECASSENS, Samuel (1986). «Introducció a l'estudi del jaciment ibèric de “El Vilar”». *Quaderns de Vilaniu*, 9, p. 55-78.
- FABRA SALVAT, M. Ester; ADSERIAS SANS, Maria; RAMON SARIÑENA, Ester (2003). *Les arrels de Valls. Dels ibers als romans*. Institut d'Estudis Vallencs. Valls.
- FABRA SALVAT, M. Ester; SOLÉ FOLCH, Domènec (2004). «Els testers de ceràmica ibèrica de Fontscaldes. Estudi del diari d'excavacions de Josep Colominas i noves aportacions». *Quaderns de Vilaniu*, 45, p. 101-113.
- FABRA SALVAT, M. Ester; VILALTA RIBÉ, Enric; MIRÓ i ALAIX, M. Teresa; ROS MATEOS, Alejandro; JUNYENT SÁNCHEZ, Emili; SOLÉ FOLCH, Domènec; BURGUETE i RECASSENS, Samuel; PANOSA i DOMINGO, M. Isabel; PORTILLO RAMÍREZ, Marta (2008). «El poblat ibèric del Vilar». Vergès, J. M.; López, J. (coords.), *Valls i la seva història*. Volum II. Prehistòria i història antiga, p. 163-237. Institut d'Estudis Vallencs. Valls.
- GUERÍN, Paul (1986). «Le problème de la diffusion des céramiques ibériques peintes dans le Sud de la Gaule au IIe et au Ier s. av. J.-C. L'exemple de Ruscino». *Revue archéologique de Narbonnaise*, 19, p. 31-55.

- GUITART i DURAN, Josep; PALET MARTÍNEZ, Josep Maria; PREVOSTI MONCLÚS, Marta (2003). «La Cossetània oriental de l'època ibèrica a l'antiguitat tardana: ocupació i estructuració del territori». Guitart, J.; Palet, J. M.; Prevosti, Marta (coords.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental: actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès, el Vendrell, del 8 al 10 de novembre de 2001*, p. 129-138. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- LAFUENTE REVUELTO, Àngel (1989). *La estructura fornàcea de «La Coma» y la producción cerámica ibérica de Fontscaldes (Valls, Alt Camp)*. Estudi General de Lleida. Universitat de Barcelona [tesi de llicenciatura inèdita].
- LÓPEZ MULLOR, Albert; FIERRO MACÍA, Xavier (1988). «L'època ibèrica a Darró. Hipòtesis i evidències proporcionades per les darreres excavacions». *Miscel·lània Penedesenca 1988*, 11, p. 37-68.
- . (1991). *Excavacions a l'establiment ibèric i la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)*. Campanyes 1989-1990. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- . (2001). *Establiment ibèric i vil·la romana de Darró (zona 0)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- . (2002). *Zona 0 de l'establiment ibèric de la vil·la romana de Darró*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- LÓPEZ MULLOR, Albert; FIERRO MACÍA, Xavier; CASTELLANO i TRESSERRA, Anna; CAIXAL i MATA, Àlvar (1992). *La primera Vilanova. L'establiment ibèric i la vil·la romana d'Arró, Darró o Adarró de Vilanova i la Geltrú. Síntesi dels resultats de les darreres recerques arqueològiques i històriques*. Diputació de Barcelona i Institut d'Estudis Penedesencs. Sant Sadurní d'Anoia.
- LÓPEZ MULLOR, Albert; FIERRO MACÍA, Xavier; RIERA RULLAN, Mateu; SUAU LLEAL, Laura (1999). «Resultats de les darreres campanyes d'excavació a l'establiment ibèric i la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, Garraf)». *Miscel·lània Penedesenca 1996*, 24, p. 217-267.
- LÓPEZ VILAR, Jordi; PREVOSTI MONCLÚS, Marta (2010). «El poblament rural del Camp de Tarragona en època tardorepublicana (segles II-I aC)». Nolla, J. M. (coord.), *Time of changes. In the beginning of the Romanization. Studies on the rural world in the roman period - 5* (p. 109-138). Universitat de Girona. Girona.
- MACIAS SOLÉ, Josep M.; MENCHÓN i BES, Joan; MUÑOZ MELGAR, Andreu; TEIXELL NAVARRO, Immaculada (2007). «Excavaciones en la catedral de Tarragona y su entorno: avances y retrocesos en la investigación sobre el Culto Imperial». Nogales, T.; González, J. (eds.), *Culto Imperial: política y poder* (Mérida, 2006), p. 765-787. L'Erma di Bretschneider. Roma.

- MATA PARREÑO, Consuelo; BONET ROSADO, Helena (1992). «La cerámica ibérica: ensayo de tipología». *Estudios de arqueología ibérica y romana. Homenaje a Enrique Pla Ballesster*. Serie Trabajos Varios, núm. 89, S.I.P. Diputació Provincial de València. València.
- MOLIST i CAPELLA, Núria (1997). *Olèrdola (Olèrdola, Alt Penedès). Memòria. Campanya d'excavacions 1995. Sector 01 (Testimonis 8, 9/12, 11 i 13)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- . (1999). «Arquitectura domèstica d'època ibèrica a Olèrdola. Estat actual dels coneixements». *Miscel·lània Penedesenca 1996*, 24, p. 291-330.
- . (2008). «La intervenció al sector 01 del Conjunt Històric d'Olèrdola. De la prehistòria a l'etapa romana (campanyes 1995-2006)». *Monografies d'Olèrdola*, 2. Museu d'Arqueologia de Catalunya – Olèrdola. Barcelona.
- MOLIST i CAPELLA, Núria; GAMARRA CAMPUZANO, Agustín; BOSCH ARGILAGÓS, Josep (2005). *Olèrdola. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Memòria de la intervenció arqueològica i de restauració 2002-2003*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- MORER DE LLORENS, Jordi; RIGO i JOVELLS, Antoni (1999). *Memòria de les intervencions arqueològiques en el traçat de l'autopista A-16. Tram Sitges – el Vendrell. Volum VIa. Les Guàrdies (Baix Penedès, el Vendrell)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- OTIÑA HERMOSO, Pedro; REMOLÀ VALLVERDÚ, Josep Anton; POCIÑA LÓPEZ, César Augusto (2005). *Memòria d'excavació: parcel·la 22 B del Peri 2 (Jaume I – Tabacalera) Tarragona (Tarragonès)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- POU VALLÈS, Josep; SANMARTÍ GREGO, Joan; SANTACANA MESTRE, Joan (1990). *Memòria de les campanyes d'excavació de 1989-1990, poblat ibèric de l'Alorda Park, Calafell, Baix Penedès*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- PREVOSTI MONCLÚS, Marta (2010). «La ciutat de Tarraco, entre nucli urbà i territori». Prevosti, M.; Guitart, J. (directors científics), *Ager Tarraconensis I. Aspectes històrics i marc natural* (p. 25-111). Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona.
- RAMON SARIÑENA, Ester (1987). *Memòria de la primera campanya de neteja i excavació (1985) al poblat ibèric de Santa Anna*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- . (1989). *Memòria de la segona campanya d'excavació al poblat ibèric de Santa Anna a Castellvell del Camp*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- ROS MATEOS, Alejandro (2003-2004). «El món ibèric tardà i la romanització al Penedès». *Fonaments, Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 10-11, p. 213-244.

- . (2005). «L'ibèric tardà a la Cessetània: canvis i continuïtats en el món ibèric (segles III-I aC)». Mercadal, O. (coord.), *Món ibèric als Països Catalans*. XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Puigcerdà, 14 i 15 de novembre de 2003, vol. I, p. 583-596. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.
- ROVIRA i JUAN, Josep M.; SANMARTÍ GREGO, E.; CEBRIÀ i ESCUER, Artur (1988). *Memòria dels treballs arqueològics realitzats al Conjunt Monumental d'Olèrdola (Sant Miquel d'Olèrdola). Campanya 1986*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- RUIZ RODRÍGUEZ, Arturo; SANMARTÍ GREGO, Joan (2003). «Models comparats de poblament entre els ibers del nord i del sud». Guitart, J.; Palet, J. M.; Prevosti, Marta (coords.), *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental: actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès, el Vendrell, del 8 al 10 de novembre del 2001*, p. 39-57. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- RUIZ DE ARBULO BAYONA, Joaquín (2002). «La fundación de la colonia Tarraco y los estandartes de César». Ribera, A.; Jiménez, J. L. (coords.), *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*, p. 137-156. Ajuntament de València. València.
- SANMARTÍ GREGO, Joan (2001). «Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període ibèric ple (segles IV-III aC)». Martín, A.; Plana, R. (coords.), *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània occidental: actes de la taula rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig del 2000*, p. 203-226. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- . (2004). «From local groups to early states: the development of complexity in protohistoric Catalonia». *Pyrenae*, 35/1, p. 7-41.
- SANMARTÍ GREGO, Joan; SANTACANA MESTRE, Joan (2005). *Els ibers del nord*. Editorial Dalmau. Barcelona.
- SANTACANA MESTRE, Joan; SANMARTÍ GREGO, Joan (1983). *Memòria de la campanya d'excavacions realitzada en el poblat de l'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.
- SOLÉ FOLCH, Domènec (1996). «Interrogants sobre el taller ibèric de Fontscaldes». *Quaderns de Vilaniu*, 29, p. 109-128.
- . (1997). «Interrogants sobre el taller ibèric de Fontscaldes (II)». *Quaderns de Vilaniu*, 32, p. 3-28.
- VERGÉS BOSCH, Josep Maria (1999). *Memòria de l'excavació arqueològica realitzada al poblat ibèric del Vilar (Valls, Alt Camp) entre els dies 3 d'octubre al 3 de novembre del 1995*. Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.

VILALTA RIBÉ, Enric (2008). *Memòria de la intervenció arqueològica a «El Vilar. CEIP Eugeni d'Ors (Valls, Alt Camp). Del 22 d'octubre del 2007 a 1 de febrer del 2008.* Departament de Cultura, Servei d'Arqueologia i Paleontologia, memòria inèdita.

Webgrafia

Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Descoberta a l'Alt Camp una granja d'època ibèrica. [En línia]. 1a ed. Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 16 de febrer de 2015 [data de consulta: 17-04-15] [Accés gratuït] <<http://icac.cat/es/53-hemeroteca/1053-descobert-a-nulles-un-assentament-iberic>>.